

код екземпляра

875901

сер - 1
ста
зн

сер 2018

проб 2017

#07

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

54

сер 2018
38800D ~~XP~~ ~~ста~~
зн

Ф01
П 49

Політологічний вісник
[Текст] : зб. наук. праць. Вип. 54 /
редкол. В. П. Андрущенко [та ін.] -
528 с. - Київ, 2011. - 40.00 грн.

9.11.15 СВ0 СЛ5

38800D

ІНСТИТУТ НАУКИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Київ
2011

25. Нефедов О. Сознания украинцев далеко от идеала // «2000». – 2007. – № 36 (380).
26. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.; Розумний М.М. Ідея і нація в інформаційну епоху. – Харків: Майдан, 2006. – 340 с. та ін.

Крисаченко В.С. Феномен толерантності и консолидація українського общества

Проанализированы показатели современной общественной толерантности и консолидація как ценностно-смысловое основание адекватных сегодняшнему дню идейно-политических оснований национального самоутверждения на основе общих национальных интересов.

Ключевые слова: толерантность, консолидація, украинское общество.

Krisachenko V.S. Phenomenon of tolerance and consolidation of ukrainian society

Indexes of modern public tolerance and consolidation as valued-semantic subsoil of adequate to contemporaneity of ideological and political principles of national self-affirmation on soil of general national interests are analysed in the article.

Keywords: tolerance, consolidation, Ukrainian society.

УДК 32:001.891.3(167)

НАСИЛЬСТВО ЯК МОДИФІКАЦІЯ АНТИТОЛЕРАНТНОСТІ

Дзьобань О. П.[©]

Доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник наукової лабораторії протидії злочинам у сфері державної безпеки Інституту дослідження проблем державної безпеки Служби безпеки України

Насильство розглядається як доволі складне і багатоаспектне соціальне явище.

Ключові слова: сила, насильство, контрнасильство, віртуалізація насильства, толерантність, антитолерантність.

Насильство – це соціокультурний феномен, вельми складний, багатоаспектний за своєю структурою та включеністю у соціальні мережі. З огляду на події останніх років, коли хвилі насильства прокочуються багатьма країнами світу, є сенс вести мову про насильство як серйозне соціальне явище, що вимагає детального пояснення різних його форм.

Замість нескінченних нарікань з приводу ескалації насильства, озлоблення й посилення продажності суспільства увага філософа, як уявляється, має зосередитися на глибинно-буттєвому філософському й психологічному значеннях феномена насильства. Насильство, що на словах відкидається багатьма, одночасно несе в собі риси архетипічного тяжіння, могутньої привабливості. Потреба в насильстві виходить з якнайглибших надр душі, є антропологічною константою і нескороминущим феноменом культури.

Аби позбавити нашу культуру відчутного присмаку насильства, необхідно зі всією серйозністю віднести до того факту, що насильство як таке наділене зловісною, магічною силою. Без ясного усвідомлення присутності насильства в думках і серцях ефективно протистояння його ескалації неможливе. Від насильства неможливо позбавитися лише шляхом простої заборони.

У сучасній науці існує безліч визначень даного поняття. Спершу слід розглянути природу насильства, чи варто зводити насильство до природженого інстинкту, або воно є побічним наслідком процесів, що вийшли з-під контролю. Так, З.Фрейд з часом переглянув свою первинну концепцію лібідо, єдиною силою якого був Ерос, доповнивши її так званим вабленням до смерті, в основі якого закладена ідея початково деструктивного потенціалу агресивної енергії.

Багато хто висловлювався, що саме виникнення насильства не дає підстав судити про останнє як про щось початково властиве людській поведінці. З погляду К.Лоренца, агресія є не реакцією на зовнішні дії, а справжнім інстинктом самозбереження. На його думку, в теперішній час можливостей переключення проявів несвідомої (інстинктивної) агресивності у соціально нешкідливе русло не існує [1].

Для пояснення сплеску інформаційного насильства, що відбувається в Україні та багатьох інших державах світу, варто звернутися до концепції природи людської агресії, висхідної до ідей Е.Фромма. Ми не можемо пов'язувати прояви інформаційного насильства, подібно до людської агресивності, виключно з розкріпаченням інстинктів. Їх витoki слід шукати не в успадкованому від тварини руйнівному інстинкті, а в тих чинниках, які відрізняють людину від її тваринних предків. Проблема в тому, щоб з'ясувати, наскільки соціальні умови існування людини відповідають за виникнення у неї жаги до влади і насильства, подібно до жаги мучити і вбивати, від чого залежить характер та інтенсивність цього «задоволення» [2].

Поняття насильства розрізняється в окремих культурах. У традиційних східних суспільствах насильство здійснювалося як безпосередня і найчастіше персоніфікована влада однієї людини над іншою: государя і його чиновників над підданими, батька над дітьми. Причому прояв цієї влади не регулювався правовими нормами. Це явище відоме як східний деспотизм. І в античності, і в новоевропейській історії також можна знайти прояви насильства у формах безпосереднього панування однієї людини над іншою, держави й суспільства над особою, у війнах і битвах держав і конфесій. Але тут ці форми насильства доповнюються і разом з тим обмежуються іншою формою – прагненням знайти владу над об'єктом, включаючи в об'єкт соціальні структури і процеси.

Ведучи мову про аксіологію насильства, слід розрізнити насильство виключно негативної властивості, деструктивне за своєю суттю й огидне у своїх проявах, і насильство припустиме й навіть певною мірою необхідне, пов'язане з умінням постояти за себе. Насильство є формою ескалації агресивного з'ясування взаємин сторін. Скажімо, А.Гуггенбуль сприймає насильство як даність, хоча і не виключає можливості існування у віддаленій перспективі світу, вільного від насильства [3]. До теперішнього часу ще жодній релігії, етичній системі або ідеологічній доктрині не вдалося впертися з насильством. Констатація даного факту не має нічого спільного із закликem до упокорювання з неминучим, проте дає відчуття всю серйозність проблеми, пов'язаної з негативним аспектом агресивності. Відчуття розгубленості перед загальною агресією неминуче призводить до усвідомлення насильства як невід'ємної компоненти людського існування.

Е.Фромм найбільш нормальною формою насильства вважає так зване ігрове насильство, не мотивоване ненавистю й деструктивністю. Найпоширенішою є форма реактивного насильства, вона зустрічається у тих, хто захищає власне життя, гідність, свободу, майно. У низці праць Фромм виділяє також насильство, що виникає через ревності й заздрість.

З.Фрейд стверджував, що людина за своєю природою мусить бути доброю або, принаймні, добродушною. Якщо ж вона іноді й проявляє себе грубою, жорстоким насильником, то це тимчасові затемнення в її емоційному житті, часто спровоковані, й, можливо, що це лише наслідок недосконалого суспільного устрою [4].

Насильство – постійний атрибут історичного процесу й людського життя. При певному його тлумаченні, інтерпретації, поясненні можна вважати, що воно з'явилося задовго до людини. В теперішній час три аспекти проблеми вбачаються найбільш значущими. Перший – витoki і природа насильства; необхідно з'ясувати, якими чинниками переважно зумовлена людська агресивність – біологічними чи соціальними. Далі постає проблема насильства в сучасному світі, як вона співвідноситься з минулим, які нові риси різних форм насильства проявляються у наш час, у чому полягають потенціал і перспективи антинасильницьких засобів і механізмів, що з'явилися з середини ХХ століття. Нарешті, важливим є аналіз насильства в сучасному світі, яке все більше захоплює політичну, соціальну і екзистенційну сфери.

У масовій свідомості насильство найчастіше зводиться до стереотипу, що це суто фізична наруга над особою. Однак це вузький, односторонній підхід. Насправді воно скрізь і завжди, у будь-якому суспільстві за будь-якого державного ладу – категорія соціальна, передусім за своїми спонукальними мотивами й наслідками. Насильство існує у відкритих і закамурфльованих формах у всіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, духовній й сімейно-побутовій, має універсальний характер.

Про насильство можна вести мову лише тоді, коли сила переламає силу, але й тут є винятки. Насильство має місце тільки у відносинах між людьми, оскільки вони володіють вільною волею. Насильство розриває суспільну комунікацію, руйнує її загально визнані підстави, що одержали вираження в традиціях, звичаях, праві, інших формах культури, в толерантності. У цьому сенсі насильство, мабуть, завжди припускає порушення якоїсь угоди, норми, правила, односторонній вихід за прийняті рамки комунікації.

Мотиви й цілі насильства відіграють настільки велику роль, що в певних випадках насильницькими можуть виступати навіть дії, спрямовані на підтримку життя. Насильство є узурпацією людської свободи в її наявному бутті, зовнішньому виразі. Власне кажучи, механізм, технологія насильства полягають у тому, що люди примушуються до певних вчинків

або частіше всього утримуються від певних вчинків за допомогою прямої або непрямой дії. Терор у такому разі – це, можливо, – філософія загальної справи, поставлена з ніг на голову, адже революційний терор тривалий час був овіяний ореолом революційної романтики.

Більшість рядових членів суспільства є об'єктами маніпуляції, а причини, з яких люди стають жертвами маніпуляторів, – передусім екзистенційними.

У наші дні проблематика насильства й ненасильства настільки розрослася й настільки розширилася у своїх практиках, що потребує серйозного переосмислення, особливо для багатьох країн, які страждають від ударів міжнародного тероризму та сучасних революцій.

Насильство подолати насильством неможливо: щоб подолати одне насильство, потрібно проти нього застосувати інше насильство, котре щонайменше, має бути більшим за перше. Тим самим, у сукупності, насильства стає все більше й більше. Саме ця логіка сприяла вдосконаленню засобів знищення людей, довівши їх сьогодні майже до абсолютних величин. Що стосується якісної характеристики насильницьких конфліктів, то їх аналіз за критерієм добра і зла, ускладнений навіть в умовах застійного й ізольованого існування різних культур і цивілізацій, виявляється абсолютно неможливим в сучасному, надзвичайно динамічному й глобалізованому світі.

Насильство схоже на природну агресивність, відрізняючись від неї тим, що шукає законні підстави, апелює до моралі й розуму, понять блага, справедливості. Насильство є спробою з'єднати несподіване – природно-агресивні й розумно-аргументовані способи поведінки. За насильством завжди стоїть людський конфлікт такої глибини, коли люди розходяться між собою у питанні про те, що є добро і справедливість до крайнього ступеня, коли добро і справедливість для одних є злом і несправедливістю для інших. З цього випливає, що на насильство неможливо одержати згоду тих, проти кого воно спрямоване, оскільки за наявності такої згоди не було би потреби в самому насильстві, і воно, отже, не може бути санкціонованим як розумно-етичне діяння. Разом з тим, низка форм впливу на людину, навіть при отриманні від неї згоди, залишатиметься насильством.

Свідомість тотального насильства характеризується його механізацією, коли всі одночасно є насильниками і жертвами, хоча й здається, що це не так; віртуалізацією насильства за допомогою мистецтва, форм поведінки, мови, естетичних і комунікативних норм, інакше кажучи, культури в цілому. Система ніколи не може бути знищена прямою революцією її економічного або політичного базису. Систему ніколи не можна перемогти в плані реального, їй ні до чого реальне насильство або контрнасильство, вона живе насильством символічним. Не у тому спрощеному сенсі, в

якому ця формула набула значного поширення, – не в сенсі «насильства через знаки», яким система нібито дублює чи ж «маскує» своє матеріальне насильство. Символічне насильство, як вважає Ж.Бодрійяр, виводиться з особливої логіки символічного – з таких явищ, як звернення, безперестанна оборотність обдаровування і навпаки, захоплення влади шляхом одностороннього обдаровування [5].

Ідея насильства – це багато в чому ідея особливих технологій анти-толерантної діяльності. У цьому напрямі можна зробити подальші кроки, зафіксувавши, що ідея насильства сполучається з певним способом самого розуміння такої діяльності. Ми прийємо уявлення про діяльність як особливу смислову й ціннісну конструкцію, котра виступає як універсалія культури, і сенс цієї універсалії багато в чому виражає властиве тій чи іншій культурі розуміння місця людини у світі.

Історично кожне розузгодження культур призводить до розширення насильства. Розпад традиційної культури, початий великим переломом 30-х років, був продовжений тривалою епохою радянського соціалізму і форсованим впровадженням дикого капіталізму дев'яностих. Відомо, що ці шоківі процеси провокували в суспільстві не тільки перегляд основних цінностей, але й утворення ціннісного вакууму. Колишня патріархальна культура стиснулася до рівня архаїчних острівців, а громадянська культура не склалася. Ліберали, які мріяли про крах тоталітарної імперії та її опори – патріархально-патерналістського типу суспільних відносин – замість громадянського суспільства зіткнулися із звільненою енергією прийдешніх гуннів [6].

Насильство є багатоманітним, але не всі його види рівнозначні. Очевидно, потрібно розрізняти наочну дію, що тлумачиться як насильство, від її оцінки. Подібну дію можна віднести до цінностей добра і зла. У дослідженні проблеми насильства й ненасильства уявляється важливою етична складова людини, єдиний етичний закон як основа людського буття. Насильство є однією з найважливіших складових діяльності, через ставлення до якої мораль стає зримою [7].

Про мораль у ситуації насильства припустимо говорити тільки в аспекті подолання цієї ситуації, оскільки сама мораль починається там, де закінчується насильство. Насильство не може одержати моральну санкцію, позаяк отримати її на ту або іншу дію означає згоду того, на кого ця дія спрямована, а насильство і є дією, що провадиться без погодження. Така постановка питання, яка категорично відмовляє насильству в моральній санкції, може здатися безжиттєво моралістичною, такою, що не враховує реалії світу, особливо в умовах тероризму й екстремізму, що поширюється у всьому світі. Але досвід людської історії свідчить, що через насильство не можна досягти суспільства без насильства. Навіть насильство у від-

повідь з метою запобігання такому в майбутньому не вирішує питання, оскільки насильство вже здійснене. Насильство у відповідь є примноженням насильства.

На думку більшості, насильство – безумовне зло, але ми мусимо з цим не погодитися. Історично людські стосунки є більше чи менше вираженою боротьбою за владу, а отже – супроводжуються насильством. Насильство – очевидне вимірювання нашого буття, яке характеризується тим, що людина знаходить вихід невикористаної енергії [8].

У теперішній час насильство, як відзначає Ж.Бодрійяр, набуло нового вигляду – наші ЗМІ зробили його загальнодоступним. Інформація про насильницькі акти миттєво з'являється на перших сторінках газет, у телевізійних новинах, не кажучи вже про фільми, де насильство пропагується в численних видах, і це набагато цікавіше, ніж якась культурна подія. Люди стали настільки чужі одне одному, що насильство стає звичаєм, який хоча б на мить повертає їх до ближніх. Бодрійяр вважає, що у своїй основі насильство – це, швидше, відсутність події. Насильство насаджує байдужість, політичну порожнечу (а не злість тієї або іншої групи людей), мовчання історії (а не психологічне придушення індивідів) [8].

Соціальне насильство в Україні стало неминучим і закономірним результатом надмірно тривалого перехідного періоду, що супроводжується розвалом економічних зв'язків, надзвичайно глибоким соціально-економічним розшаруванням населення, регіональними конфліктами, різким падінням рівня життя, кризою моральності.

Проблему соціального насильства можна розглядати у двох «проекціях» – вертикальній і горизонтальній. Дослідження насильства як засобу досягнення або захисту інтересів соціальних груп – завдання насамперед філософів, політологів, а також соціальних психологів. «Горизонтальне» дослідження цього феномену – вивчення різних форм і видів прояву насильства між людьми в їх повсякденному житті – виступає об'єктом наукового пошуку практичних психологів, педагогів, психіатрів, сексопатологів.

Політичне насильство, не обов'язково пряме і фізичне, стає не просто одним із способів досягнення політичної мети, яка сама по собі з насильством не має нічого спільного, й перетворюється на найголовніший механізм легітимного існування влади як такої. Пряме політичне насильство стає в такій ситуації – з точки зору раціонально-прагматичного аналізу співвідношення цілей і механізмів їх досягнення – абсолютно не виправданим, проте влада без нього не може обійтися, не переставши бути владою. Насильство часто переводиться у штучно-символічні форми.

Не політична влада, не закони і не владні відносини виявляються джерелом насильства, але структурована (хоча часто й не експліцитно) суспільною мораллю, що склалася, легітимізація насильства. Подібна

неекспліцитність, легітимуюча насильство, моралі зовсім не вимагає повсякденного, мало не побутового прояву насильства. Швидше, подібні форми насильства, навпаки, роблять моральну легітимізацію насильства сумнівною. Моральна легітимізація насильства потребує високого ступеня абстрагування від реальності, інакше кажучи, культурних, штучних форм підтвердження й інституціоналізації. Саме інституціоналізовані сфери культури – освіта, наука, візуальна й аудіоестетика, музика – незалежно від волі й моральності окремих своїх представників стають найважливішим інструментом легітимізації насильства.

М.Вебер відзначав, що у минулому різним союзам, починаючи з роду, фізичне насильство було відомо як абсолютно нормальний засіб. Натомість сьогодні ми повинні сказати: держава є тією людською спільнотою, яка всередині певного простору претендує (з успіхом) на монополію легітимного фізичного насильства [9]. Цю монополію слід віднести до вторинних ознак держави, яка означає, що право на фізичне насильство над людьми належить тільки державі й не може належати жодним іншим соціальним об'єднанням або окремим особам. У будь-яких соціальних об'єднаннях є співвідношення панування одних людей над іншими, але легітимне насильство як засіб належить тільки державі. Тим паче, що впродовж тривалого часу проблемам дії на владу не приділялося належної уваги ані у філософських, ані в соціально-політичних, ані в соціально-психологічних дослідженнях. Тільки нині відбувається звернення до цієї вельми делікатної, гострої і важливої проблеми.

Немає нічого дивовижного в тому, що влада завжди була в центрі уваги дослідників, вчених, богословів, політиків, письменників. Кожен з тих, хто писав про неї, оцінював владу по-своєму. Так, для Н.Макіавеллі влада – це сила, покликана подолати нищість і ірраціональність людської природи [10]. Але ще раз слід підкреслити, що влада не зводиться цілком до функцій насильства. Більше того, деякі дослідники вважають, що несанкціоновані законом насильство і сила несумісні із владою.

Що ж до джерел впливу, його основ, то тут слід вести мову про співвідношення його з такими поняттями, як сила, багатство, інформація, статус, харизма, воля. Знання й інформація, засоби їх отримання і розповсюдження сьогодні перетворилися на визначальний чинник впливу.

Особливий вид впливу становить навіювання – цілеспрямована неаргументована дія однієї людини на іншу або на групу. Навіювання, «сугестія», має глибоку специфіку. Якщо зіставляти його з іншими способами впливу, то можна сказати таке: процес навіювання має однобічну спрямованість – це не спонтанна тонізація стану групи, а персоніфікована активна дія однієї людини на іншу або на групу. Навіювання, як правило, має вербальний характер, тоді як при зараженні, окрім мовної дії, використовуються й інші

засоби (наприклад, ті ж аплодисменти, музика). У свою чергу, навіювання від переконання відрізняється тим, що безпосередньо викликає певний психічний стан, не потребуючи доказів і логіки. Переконання, навпаки, побудоване на тому, щоб за допомогою логічного обґрунтування домогтися згоди від людини, аби приймати інформацію. При навіюванні досягається не згода, а просто ухвалення інформації, засноване на готовому висновку, тоді як у разі переконання висновок має зробити той, хто приймає інформацію самостійно. Тому, переконання є переважно інтелектуальною, а навіювання – переважно емоційно-вольовою дією.

Згідно з концепцією жертвовного ритуалу свавілля й насильство є фундаментальною межею людської природи, причому вони розуміються метафізично, тобто як властиві самій природі (фактично тут охоплена тенденція хаосу у Всесвіті). Тобто свавілля й насильство закодовані в самій природі людського буття. Іншою фундаментальною межею людської природи виступає здібність до наслідування (мімезис), саме ця здатність використовується для освоєння індивідом актів свавілля й насильства, що руйнують світ. Оскільки мімезис людини є основною культурною силою, то із звернення лівової частки мімезису на відтворення актів свавілля й насильства впливає, що витокami будь-якої культури є ці деструктивні сили. Але культура, народжена свавіллям і насильством, сама перетворюється на свавілля й насильство, врешті решт знищує себе. Утім історія людства свідчить, що відбувається інакше, отже, існує якась альтернатива подібному розвитку культури.

Якби свавілля й насильство не були обмежені жодними механізмами, то неможливим було би існування ані суспільства, ані культури: світ людського буття став би хаосом, безперервною війною всіх проти всіх. І такі механізми були вироблені суспільством. У первісну епоху одним з таких ефективних механізмів є ритуал жертви у вигляді «цапа-відбувайла», що має сакральний характер. Цап-відбувайло – символ переривання циклу свавілля й насильства, що продовжується у вигляді кровної помсти. Разом з тим, він виступає символом повернення єдності колективу, що роздирається суперечностями, жертвний ритуал є засобом, що запобігає насильству й обмежує жадання людського серця.

Руйнівний бік людської природи, деструктивна діяльність людини особливо яскраво виявилися в ХХ столітті: масові вбивства, революції, війни, численні терористичні акти. Із засобів масової інформації ми щодня дізнаємося про насильницькі злочини, що здійснюються навіть в найбільш благополучніших країнах. Ніякі моральні, релігійні, правові норми не в змозі запобігти деструкції. Враховуючи сучасний рівень розвитку техніки й технологій, деструктивна діяльність є реальною загрозою не лише для окремих соціальних груп, але й для всього людства. Тобто, ми можемо

вести мову про суб'єкт насильства й деструкції не тільки в індивідуальному, але й у цілком колективному, соціальному сенсі.

Не можна перемогти в людині зло, тільки примушуючи людину щось робити або не робити. Але це зовсім не означає, що примушення не може взагалі принести користь у справі боротьби зі злом. Так, І.Льїн дає попередні роз'яснення понять, пов'язаних із зазначеним питанням. Під примусом розуміється застосування до людини якої-небудь дії з метою примусити цю людину щось зробити або, навпаки, примусити щось не робити. Примушувати людина може себе сама (самопримус), наприклад, зусиллям волі примусити себе, незважаючи на труднощі, зробити необхідну роботу. Можуть примушувати людину інші люди, подібний акт примусу може бути психічним (наказ, погроза) і фізичним (удар, замикання). Примушення може бути у формі власне примусу (мета – примусити людину зробити якісь дії) й у формі припинення (мета – примусити людину не здійснювати якихось дій, перешкодити здійсненню якихось дій). Термін насильство у такому разі не збігається з терміном «примус».

Примушення і зло – це не одне й те ж. Держава, наприклад, застосовує психічний примус у вигляді видання законів, тим самим, утримуючи людину, що коливається, від порушення. Тут одна форма примушення (психічний зовнішній) впливає на іншу (внутрішній самопримус). Психічний примус оточує людину з моменту її народження: спочатку у формі батьківського виховання, пізніше сюди додаються викладачі в навчальному закладі, колектив, друзі, оточення. Всі люди безперервно виховують одне одного – хочуть вони цього чи не хочуть [11].

Незаконне експериментування над людьми, тероризм, захоплення заручників, геноцид, апартеїд, работоргівля, тортури, насильство у всіх його формах і проявах – ось далеко не весь перелік незаконних діянь, які уряди, адміністративні й військові органи, міжнародні корпорації, медики, батьки застосовували й застосовують до інших людей – бідних, жінок, дітей, членів етнічних, культурних і релігійних меншин, дисидентів, бездомних, безробітних, людей похилого віку. Висловлені міркування зумовлюють особливу увагу, яка приділяється міжнародною спільнотою захисту прав людини від соціального насильства і зловживань владою.

Сама людина як особистість не змогла б відбутися, якби була з моменту народження ізольованою від такої психічної дії. Але тільки психічного примусу буває, на жаль, не завжди достатньо. Застосування фізичної дії можливе тільки як останній ступінь примусу, крайній засіб. Його можна застосовувати тільки тоді, коли самопримус не діє, а одного психічного примусу виявляється недостатньо.

Сам по собі фізичний примус, як суто зовнішня дія, не може бути ані злим, ані добрим. Він лише засіб, подібний лікам, які при передозуванні

або неправильному застосуванні можуть принести шкоду. Від цих ліків не стають злими, зло йде тільки від людини, яка з лихим наміром отруїти свідомо вводить смертельну дозу. Той момент, що фізичний примус провадиться всупереч волі примушованого, також не є негативною ознакою.

Насильство, його ідеологія, і його прояви, незалежно від конкретних спонукальних мотивів, є проявом культурної або соціальної патології, і їх не вилікувати ніякими гомеопатичними засобами. Тільки принципи і підходи, що виключають насильство як засіб вирішення будь-яких проблем, можуть створити в суспільстві умови, що показують насильство в його справжньому світлі – як збочення й відхилення від норми людських взаємин. Світ не стане кращим, якщо його намагатися змінити за допомогою насильства, це можуть зробити тільки методи і підходи, що виключають насильство. Лише усунувши із суспільного життя причини нинішньої ендемічної схильності до насильства за рахунок встановлення в суспільстві розумних, справедливих основ, можна примусити всіх громадян, всі групи, що діють на соціальній сцені, поважати закон і порядок, перетворити це на природну норму людських взаємин [12]. Взаємозв'язок між мораллю й насильством як соціальною дією має досить складний характер, позначений прямою і непрямую взаємозалежністю. Він зумовлюється цілою низкою додаткових чинників історичного, соціально-економічного, правового, культурологічного, психологічного характеру [13].

Розробляючи цілісну концепцію особистості, Е.Фромм прагне з'ясувати механізм взаємодії психологічних і соціальних чинників у процесі її формування. Зв'язок між психікою індивіда і соціальною структурою суспільства виражає, за Е.Фроммом, соціальний характер, у формуванні якого особлива роль належить страху. Страх пригнічує й витісняє в несвідоме риси, несумісні з пануючими в суспільстві нормами [2].

Необхідно зафіксувати історичну відносність взаємозалежності моральних цінностей і насильства, взаємозалежності моральних вимірів відповідної соціальної дії. Вивчення історичного досвіду застосування насильства дозволяє глибше зрозуміти причини, потреби й умови його використання, а також виробити системи заходів, які б сприяли запобіганню поширенню насильства в сучасному суспільстві.

Важливе етичне питання полягає в тому, чи визнаємо ми принцип ненасильства основоположним і безумовним або, хоч і важливим, але зумовленим, скажімо, принципом протистояння злу. З цим пов'язане й інше, вже морально-філософське питання про природу насильства і ненасильства. Залежно від його вирішення визначається і наступне: чи розрізняти застосування сили і насильство. Для розв'язання цих питань потрібна величезна теоретична і нормативно-етична робота.

Виходячи з вищевикладеного, можемо зробити такий висновок. Насильство – це дія (зокрема, силова) на людину або групу людей, що суперечить закономірному перебігу подій: фізичним і біологічним закономірностям, юридичним нормам, моральним принципам. Як правило, всі існуючі визначення насильства носять антропоморфний характер, скрізь ідеться про суб'єкт і об'єкт насильства. За традиційного підходу об'єкт насильства – людина, але навіть у цьому разі існує насильство над природою, тваринами. Тобто, об'єкт виходить за рамки соціуму, тому при розширеному тлумаченні насильство може розумітися як таке, що має стосунок до живої й неживої природи. Проблема визначення насильства полягає в тому, чи можливий аксіологічний підхід у живій і неживій природі, чи лише в суспільстві. Проте, незважаючи на деякі природні антропологічні передумови насильства, воно за своєю суттю є феноменом культури, інституційним атрибутом соціальних процесів і відносин, модифікацією антитолерантності.

Література:

1. Лоренц К. Так называемое зло. К естественной теории агрессии // Лоренц К. Обратная сторона зеркала. – М.: Республика, 1998. – С. 6-46.
2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
3. Гуггенбуль А. Зловещее очарование насилия. – СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проспект», 2000. – 120 с.
4. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М., 1989. – 400 с.
5. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – М.: Добросвет, 2000. – 360 с.
6. Гусейнов А.А. Террористические акты 11 сентября и идеал ненасилия // Насилие и ненасилие: философия, политика, этика. / Под ред. Р.Г.Апресяна. – М.: Фонд независимого радиовещания, 2003. – С. 12-18.
7. Матвеев П.Б. Насилие как зло и грех // Насилие и ненасилие: философия, политика, этика. / Под ред. Р.Г.Апресяна. – М.: Фонд независимого радиовещания, 2003. – С. 22-40.
8. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. – М.: Добросвет, 2000. – 400 с.
9. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – 808 с.
10. Макиавелли Н. Государь. – М.: АСТ, 2002. – 769 с.
11. Ильин И.А. О сопротивлении злу силою. – Соч. в 10 т. – Т.5. – М., 1995. – 398 с.
12. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1985. – 424 с.

13. Остроухов В.В. Насилие сквозь призму веков: Историко-философский анализ. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 360 с.

Дзєбань О.П. Насилие как модификация антитолерантности
Насилие рассматривается как довольно сложное и многоаспектное явление.

Ключевые слова: сила, насилие, контрнасилие, толерантность, антитолерантность.

Dzaban O.P. Violence as a modification antitolerance
Violence is seen as a rather complex and multidimensional phenomenon.
Keywords: force, violence, antitolerance.

УДК 1:2:572

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Васильєва І. В.[©]

Кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця

Аналізуються види людської свідомості та особливості релігійних та психологічних впливів на неї. Розглядаються сучасні підходи щодо психотерапії, її основні моделі, засоби впливу на психіку людини.

Ключові слова: антропогенез, релігія, свідомість, метафора, метонімія, психотерапія.

Сучасний період характеризується особливою увагою до проблеми людини, її внутрішнього світу, – це стосується, в першу чергу, таких наук, як філософія, психологія, біологія, релігієзнавство, культурологія, етика, соціологія та ін.

Особливості формування свідомості людини, пов'язаність свідомості з релігійними віруваннями та уявленнями аналізувалися в працях таких відомих дослідників, як С.Аверінцев, А.Боннар, О.Веселовський, Г.Гачев, Я.Голосовкер, К.Леві-Строс, О.Лосєв, Ю.Лотман, Є.Мелетинський, О.Потебня, В.Топоров, Є. Торчинов, М.Еліаде та ін. Актуальними сьогодні є комплексні міждисциплінарні дослідження проблеми людини, її становлення, розгортання психічного і духовного світу. До таких досліджень, на наш погляд, можна віднести і концепцію антропогенезу, становлення *Homo Sapiens*, що розроблена відомими російськими вченими Б.Поршневим і Б.Діденко [5]. На думку вищезазначених авторів, людство не є однорідним видом. Людство як таке – це сукупність, яка складається з чотирьох абсолютно різних видів, які мають різну морфологію кори головного мозку. Два види з цієї класифікації – це хижакі, причому їх хижа орієнтація спрямована на людей. Саме ці два різновиди і привносять у наше життя нелюдську жорстокість, нечесність, саме вони характеризуються відсутністю совісті, який є головним орієнтиром для людини та її вибору в житті. Таємниця людини повністю включена у невичерпно складний процес дивергенції (розподілу) палеоантропов-троглодитів і *Homo pre-sapiens*. Окрім того, існувало три рівні у неусталеному, перехідному світі становлення *Homo pre-sapiens*, тобто раннього, до-розумного людства. Перший рівень – це напів-андертальський вид, який використовує інтердикцію,